
GEOGRAFICKÝ ČASOPIS

53

2001

2

*Boris Divinský**

POSTAVENIE BRATISLAVY V STREDOEURÓPSKOM METROPOLITNOM SYSTÉME Z POPULAČNÉHO HĽADISKA

B. Divinský: Position of Bratislava within the Central European metropolitan system from the population viewpoint. *Geografický časopis*, 53, 2001, 2, 11 tabs., 32 refs.

Over last years, the Slovak capital has begun to act more emphatically within the European urban structures. It is a reflection of transformations the city has been passing through. In this paper we compare Bratislava with four other selected metropolises in Central Europe, namely from the viewpoint of various population attributes. The objective is to characterize differences as well as similarities among the single urban subjects and to depict their recent population trends. This approach helps determine the relative positives and negatives pertaining to the population potential of Bratislava. We also identify the types of the examined capitals based on their population profiles.

Key words: Bratislava, population potential, demographic data, population attributes, population indicators, Central European metropolises, urban typology

ÚVOD

Význam Bratislavy ako urbánneho subjektu od roku 1993 konštantne rastie. Stala sa hlavným mestom novo konštituovaného štátneho útvaru v stredoeurópskom priestore, pričom kompletizuje svoje domáce metropolitné funkcie a kreuje medzinárodné. Mesto bolo úspešne začlenené do európskeho systému metropol, o čom svedčí množstvo jeho kontaktov, projektov a aktivít na rozličnej úrovni a rôzneho druhu. V dôsledku toho Bratislava čelí, resp. v blízkej

* Katedra ekoszológie a fyziotaktiky, Prírodovedecká fakulta UK, Mlynská dolina B2-435, 842 15 Bratislava

budúcnosti bude čeliť mnohým priestorovým, demografickým, sociálnym, ekonomickým, environmentálnym či iným výzvam. Konkurenčné napätie medzi metropolami a veľkomestami sa nebude v otvárajúcom sa svete navzdor integračným tendenciám zmierňovať. Naopak, bude mať skôr stúpajúcu trajektóriu, reflektujúc tak globalizáciu ekonomiky a obchodu, kolaps politických a administratívnych bariér, zvyšovanie migračných tlakov a pod. Každý väčší urbánny celok kontinentu by mal v súčasnosti s týmito okolnosťami kalkulovať a formulovať kvalitnú stratégiu svojho ďalšieho napredovania. Jej absencia, improvizácia alebo nesprávne odhady môžu totiž zapríčiniť neočakávaný prepad mesta v regionálnom, resp. celoeurópskom hierarchickom urbánnom systéme (viď viaceré známe prípady popredných miest v nedávnej minulosti) so všetkými z toho vyplývajúcimi konkvenciami pre vývoj mesta, jeho populáciu a jej atribúty.

Prezentovaná štúdia sa zaoberá postavením, relevanciou a potenciálom hlavného mesta Slovenska v skupine stredoeurópskych metropol, pričom jej dôraz je položený primárne na evalvaciu miest z určitých populačných aspektov. Je to predovšetkým preto, že obyvateľstvo každej územnej entity je považované za základný faktor jej rozvoja, za realizátora činností a poskytovateľa služieb pre väčšie či menšie zázemie, čo platí obzvlášť pre hlavné mesto. V príspevku sa snažíme jednak definovať populačné vlastnosti, znaky, procesy a trendy korešpondujúce u Bratislavy s druhými sídlami, jednak aj akcentovať to, v čom tkvie individualita, sila a perspektívy tohto mesta. V závere je tiež načrtnutá typológia skúmaných metropol.

Rozhodli sme sa porovnávať údaje za populácie piatich miest strednej Európy – okrem Bratislavy aj za Budapešť, Prahu, Varšavu a Viedeň. S výnimkou Kyjeva (ktorý je už príliš vzdialený priestoru strednej Európy) sú to všetky hlavné mestá štátov obklopujúcich Slovenskú republiku. Ďalší dôvod nášho výberu spočíva v tom, že napriek rozdielnej veľkosti, forme, usporiadaní, dynamike atď. týchto metropol, ako aj ich materských krajín, uvedené mestá spája kontext geografický (región strednej Európy), historický (prevažná časť územia sa nachádzala kratšie alebo dlhšie pod hegemoniou jedného štátneho útvaru), geopolitický (až na Rakúsko ostatné krajiny boli donedávna súčasťou východného bloku, dnes sú označované za tranzitívne), ekologický (obdobné environmentálne problémy), urbanistický a architektonický, sociálno-kultúrny a i.

S úmyslom korektne a komplexne vystihnúť urbánnu realitu v každej metropole sme použili súbor rozmanitých indikátorov, a to absolútnej i relatívnej povahy, štrukturálne i dynamické, okamžikové aj intervalové. Vzťahujú sa napr. k všeobecným charakteristikám miest, ich populačnému vývoju, prirodzenému a migračnému pohybu, parametrom vitálnej štatistiky, rodinnému stavu, štruktúre obyvateľstva podľa veku, pohlavia, ekonomickej aktivity a vzdelanostnej úrovne, veľkosti a zloženiu domácností, vybavenosti bytmi, či niektorým negatívnym demografickým fenoménom.

Je samozrejmé, že ak mala byť dodržaná patričná miera komparability, údaje museli byť spracovávané pomocou identickej metodológie. Značná časť údajov bola excerpovaná z výsledkov sčítaní ľudu, keďže inokedy (priebežne) sa tieto informácie neregistrujú. Cenzy totiž predstavujú základný zdroj pre akékoľvek analýzy populácie a posledné z nich sa v nami skúmaných mestách uskutočnili v temer rovnakom období – v Bratislave roku 1991, Budapešti roku 1990, Prahe roku 1991, Varšave roku 1988 a Viedni roku 1991. Ostatné údaje, ktoré sú aktu-

álnejšie, pochádzajú z mikrocenzov, výberových zisťovaní, štatistiky prirodzeného pohybu a podobných pravidelných ročných záznamov, štatistických ročníkov sídel či krajín, resp. z iných príbuzných zdrojov (napr. medzinárodných publikácií z oblasti urbánnej štatistiky, internetových stránok miest, priamych dopytov na štatistické organizácie atď.), vrátane vlastných výpočtov.

KOMPARÁCIA JEDNOTLIVÝCH POPULAČNÝCH ATRIBÚTOV

Základné informácie o rozlohe, počte obyvateľov a hustote zaľudnenia v piatich hodnotených stredoeurópskych metropolách demonštruje tab.1.

Tab. 1. Elementárne charakteristiky miest (rok 1999)

Ukazovateľ Mesto	Rozloha v administratívnych hraniciach (km ²)	Počet obyvateľov (tis.)	Hustota zaľudnenia (obyv./km ²)	Podiel mesta na celoštátnych súhrnoch (%)	
				Rozloha	Populácia
Bratislava	368	448	1 217	0,7	8,3
Budapešť	525	1 839	3 503	0,6	18,2
Praha	496	1 187	2 393	0,6	11,5
Varšava	495	1 615	3 263	0,2	4,2
Viedeň	415	1 607	3 872	0,5	19,9

Ako vidieť z tabuľkového prehľadu, Bratislava je jednoznačne najmenším urbánnym subjektom v študovanej skupine. Jej populačná veľkosť je v porovnaní s Budapešťou ako najľudnatejším mestom až 4,1-krát menšia (1999); jej rozloha však len 1,4-krát, pričom nie je oveľa menšia ako rozloha Viedne, Varšavy alebo Prahy. Tieto fakty majú za následok extrémne nízku hustotu zaľudnenia na území metropoly Slovenska – v priemere takmer tri razy nižšiu oproti ostatným sídlam.

Okrem toho Bratislava dosahuje najvyšší podiel z rozlohy celej krajiny zo všetkých urbánnych útvarov (0,7 %). Rozhodujúcim determinantom veľkej relatívnej rozlohy mesta je jeho priestorová hypertrofia v priebehu povojnového obdobia. Dvakrát v tomto čase (rok 1946, ale najmä rok 1971) bolo pôvodné teritórium Bratislavy umelo rozšírené aglomeráciou susedných vidieckych sídel prostredníctvom administratívnych opatrení, len málo rešpektujúc skutočný ráz a funkcie okolitej oblasti. Tabuľka 1 ukazuje tiež vysoké podiely populácií Viedne a Budapešti na celoštátnych hodnotách v dôsledku špecifik urbanizačných procesov v príslušných krajinách.

Tabuľka 2 prezentuje dlhodobú dynamiku vývoja počtu obyvateľov v skúmaných mestách v priebehu 20. storočia, a to absolútne aj indexovou metódou. Začiatkový rok porovnávania má index 100 a jeho hodnoty varírujú v závislosti od rastu alebo poklesu počtu obyvateľov mesta.

Hoci je Bratislava najmenšou metropolou súboru, vyznačuje sa najväčšou rastovou dynamikou. Rast jej populácie je permanentný a obzvlášť intenzívny predovšetkým po druhej svetovej vojne. V rokoch 1900-1999 sa zvýšil počet obyvateľov mesta päťnásobne, čo je zďaleka najviac spomedzi všetkých sídel. (Je potrebné však podotknúť, že v súčasnosti sa rast Bratislavy zastavil a stav populácie mesta od roku 1997 pozvoľna klesá.) Zdá sa, že populačné veľkosti

ostatných miest sú už viac-menej stabilizované. Počet obyvateľov Viedne je v súčasnosti menší než jej historické maximum z roku 1916. Populácie Prahy a Varšavy v posledných rokoch mierne početne klesajú, obyvateľstvo Budapešti dokonca výrazne, čím sa potvrdzujú negatívne tendencie v populačnom vývoji celej krajiny.

Tab. 2. Vývoj počtu obyvateľov stredoeurópskych metropol v 20. storočí (v tis. osôb)

Rok	1900	Index	1920	Index	1940	Index	1960	Index	1980	Index	1995	Index
Bratislava	89	100	122 ^a	137	139	156	261 ^b	293	380	427	451	507
Budapešť	861	100	1 232	143	1 713 ^c	199	1 805	210	2 059	239	1 930	224
Praha	559	100	730 ^a	131	985	176	1 133 ^b	203	1 182	211	1 215	217
Varšava	686	100	945	138	1 334	194	1 136	166	1 596	233	1 641	239
Viedeň	1 769	100	1 919 ^d	108	1 771 ^e	100	1 628 ^b	92	1 531 ^f	86	1 640	93

^a 1921; ^b 1961; ^c 1941; ^d 1923; ^e 1939; ^f 1981

Základné údaje o vekovej a pohlavnej štruktúre obyvateľov konfrontovaných sídel obsahuje tab. 3.

Tab. 3. Veková a pohlavná štruktúra populácií vybraných miest (v roku 1995)

Ukazovateľ	Veková kategória (%)			Podiel (%)	
	0 – 14	15 – 59	60+	mužov	žien
Bratislava	20,0	64,5	15,5	47,1	52,9
Budapešť	15,4	62,9	21,7	45,7	54,3
Praha	16,2	62,8	21,0	47,1	52,9
Varšava	16,6	63,0	20,4	46,4	53,6
Viedeň	14,7	64,1	21,2	47,3	52,7

Najprogressívnejšou vekovou skladbou v rámci sledovaných metropol disponuje Bratislava. Kategória detí (t. j. osôb vo veku 0-14 rokov) vytvára až 1/5 obyvateľov mesta. V kontexte hlavných miest Európy je to vysoký podiel. Navyiac Bratislava je jediným urbánnym subjektom v hodnotenej skupine, v ktorom detský komponent prevažuje nad stareckým (osoby 60 a viacročné) s jeho iba 15,5 % podielom. Z tohto hľadiska je najhoršia situácia v Budapešti, Viedni a Prahe, kde najstarší obyvatelia presahujú podiel 21 %. Osoby v produktívnom veku dominujú maximálne tiež v Bratislave. Detailnejší rozbor vekovej štruktúry populácií jednotlivých miest podľa päťročných kategórií plne zodpovedá predloženým číslam. S výnimkou Bratislavy teda ostatné metropoly čelia regresívnej vekovej skladbe svojich populácií (menej očakávané najmä vo Varšave) a ich starnutie vykazuje stúpajúci trend.

Pre všetky skúmané mestá je typický zreteľný prebytok žien v obyvateľstve. Je to výraz všeobecnej zákonitosti koncentrácie žien do veľkých sídel (čo je spojené s ich väčšou zamestnanosťou v terciárnom sektore) a priamy dôsledok vekového zloženia, resp. rozdielnej špecifickej mortality mužov a žien, a to obzvlášť vo vyšších vekových kategóriách. Ženy najviac prevládajú v Budapešti – skoro o 9 % nad mužmi.

Tabuľka 4 poskytuje dáta o intenzite pohybu obyvateľstva porovnávaných miest podľa jeho základných parametrov.

Tab. 4. Prirodzený a migračný pohyb v študovaných metropolách (priemerné hodnoty hrubých mier vypočítaných na 1000 obyvateľov stredného stavu v období 1990-1994)

Ukazovateľ	Pôrodnosť (%)	Úmrtnosť (%)	Prirodzený prírastok/úbytok (%)	Migračný prírastok (%)	Celkový prírastok/úbytok (%)
Mesto					
Bratislava	10,8	8,6	+2,2	+4,0	+6,2
Budapešť	9,4	14,7	-5,3	+1,2	-4,1
Praha	9,8	12,8	-3,0	+2,9	-0,1
Varšava	8,3	11,9	-3,6	+3,0	-0,6
Viedeň	10,8	13,0	-2,2	+12,3	+10,1

Miera pôrodnosti, v zhode s predpokladmi, dosahuje maximálnu priemernú hodnotu za dané obdobie v Bratislave. Identický údaj za Viedeň je však zaujímavejší: vysoká pôrodnosť je tu totiž spôsobená masovejšou zahraničnou imigráciou do mesta na začiatku 90. rokov, predovšetkým osôb vo vysoko fertílno veku. Najnižšia hrubá miera pôrodnosti vo Varšave súvisí s niektorými populačnými tendenciami v meste a krajine. Najnižšiu priemernú úmrtnosť v súbore metropol má opäť Bratislava – dokonca pod 10 ‰. Aj z tohto dôvodu priemerný prirodzený prírastok v rokoch 1990-1994 zaznamenáva výlučne toto hlavné mesto, kým ostatné sa vyznačujú dlhodobjšími prirodzenými úbytkami svojich populácií. V posledných rokoch však aj Bratislava začína vykazovať zmenu v trajektórii vývoja prirodzeného pohybu; od roku 1995 prevyšuje mortalita populácie slovenskej metropoly jej natalitu.

Väčšia imigrácia do mesta (než emigrácia z neho) slúži ako bariéra voči dramatickejšiemu poklesu počtu jeho obyvateľov pri citelných stratách zapríčinených prirodzeným pohybom. Všetky analyzované urbánne subjekty mali v rokoch 1990-94 kladný priemerný migračný prírastok – od Budapešti (najmenšia hodnota) až po Viedeň (najväčšia hodnota). Bratislava leží približne v strede tohto intervalu (avšak od roku 1997 registruje negatívne migračné saldo). Konkrétne množstvo prisťahovaných vždy závisí na interakcii viacerých faktorov, napr. potenciálu pracovného trhu, úrovne ekonomiky príslušného regiónu, stupňa restriktívnych antiimigračných opatrení, možností bývania, diferencií medzi mzdami a cenami, stavu životného prostredia atď.

Celkový prírastok, resp. úbytok obyvateľov je výslednicou oboch vyššie uvedených komponentov. Ako vidno z tab. 4, ani migračné prebytky v Budapešti, Prahe či Varšave neboli schopné eliminovať zvýšené prirodzené úbytky miestneho obyvateľstva. Preto je v týchto mestách evidentný pozvoľný pokles populácie (nielen) v rokoch 1990-1994, najmä v maďarskej metropole. Priemerný celkový prírastok populácie je naopak charakteristický v danom období pre Viedeň a Bratislavu.

Vývoj ďalších demografických fenoménov v rokoch 1980-1994 ilustruje tab. 5.

Tab. 5. Vývoj vybraných demografických fenoménov v hodnotených sídlach (porovnanie rokov 1980 a 1994)

Ukazovateľ	Fertilita ¹ (‰)		Extramaritálna pôrodnosť ² (%)		Umelá potratovosť ³ (‰)		Dojčenská úmrtnosť ⁴ (‰)	
	1980	1994	1980	1994	1980	1994	1980	1994
Mesto	1980	1994	1980	1994	1980	1994	1980	1994
Bratislava	69,1	30,6	6,1	15,7	37,6	29,4	20,1	6,3
Budapešť	47,3	33,5	7,8	25,7	39,4	31,9	24,4	11,2
Praha	54,7	32,5	5,8	16,4	35,4	22,6	18,2	6,7
Varšava	..	26,8 ^a	..	14,4 ^a	19,3	11,1
Viedeň	39,3	41,6	12,7	23,8	15,0	5,9

^a 1995

¹ všeobecná miera plodnosti, t. j. počet živonarodených na 1000 žien v reprodukčnom veku v danom roku

² index mimomanželskej pôrodnosti, t. j. počet živonarodených mimo manželstva na 100 všetkých živonarodených v danom roku

³ všeobecná miera indukovanej potratovosti, t. j. počet umelých potratov na 1000 žien v reprodukčnom veku v danom roku

⁴ koeficient dojčenskej úmrtnosti, t. j. počet detí zomrelých do 1 roka života na 1000 živonarodených detí v danom roku

Tabuľka 5 prezentuje javy, ktoré sa zvyknú často považovať za negatívne, dobre však dokumentujú zmeny v demografickom správaní obyvateľov (resp. pokrok v medicíne v prípade posledného indikátora) v rámci piatich skúmaných stredoeurópskych metropol v priebehu dlhšieho obdobia.

Pokles všeobecnej miery plodnosti vo všetkých mestách je permanentným trendom už po viacero desaťročí, ale v niektorých z nich v ostatnom čase alarmujúco akceleroval. Fertilita maximálne poklesla v Bratislave – viac než dvakrát – kým Viedeň predstavuje jediné hlavné mesto skupiny, kde sa plodnosť nepatrne zvýšila. Je to následkom už spomenutého vysokého prílivu zahraničných imigrantov s veľkou intenzitou tohto parametra v nedávnej minulosti. Nejde však o stabilný fenomén.

Počet detí narodených mimo manželstva rastie dynamicky vo všetkých urbánnych subjektoch, hoci rozdiely medzi nimi zostávajú stále markantné. Mestá bývalého východného bloku – s výnimkou bezprecedentného nárastu tohto podielu v Budapešti v uplynulých dekádach – len pomaly „dobiehajú“ situáciu vo Viedni, resp. všeobecne v západoeurópskych veľkomestách. Je to, okrem iného, podmienené stupňom urbanizácie, zaužívanými modelmi formovania rodiny a jej relevanciou v spoločnosti, či religiozitou populácie príslušnej krajiny.

Extrémna incidencia umelých prerušení tehotenstiev, príznačná pre niekdajšie socialistické štáty, začala od roku 1990 klesať. Je to opäť Budapešť, kde je tento jav najrozšírenejší; Bratislava však dosahuje takmer rovnakú mieru.

Napokon koeficient dojčenskej úmrtnosti reprezentuje bezpochyby významný ukazovateľ reflektujúci úroveň zdravotníctva. Podľa predpokladov jeho minimálne hodnoty možno nájsť vo Viedni a azda trochu nečakane aj v Bratislave. Pozitívnym rysom pre metropolu Slovenskej republiky je zistenie, že nejde o momentálnu fluktuáciu, ale o dlhodobú tendenciu. „Čierny bod“ za najväčšiu dojčenskú úmrtnosť je možné pripísať znovu Budapešti.

Tabuľka 6 informuje čitateľa o kardinálnych údajoch týkajúcich sa vývoja sobášnosti, resp. rozvodovosti v metropolách strednej Európy v rokoch 1980-1994.

Tab. 6. Základné parametre sobášnosti a rozvodovosti študovaných miest (porovnanie rokov 1980 a 1994)

Ukazovateľ	Sobášnosť ¹ (%)		Rozvodovosť ² (%)		Rozvodový index ³ (%)		Priemerný vek ženicha a nevesty	
	1980	1994	1980	1994	1980	1994	1980	1994
Mesto								
Bratislava	8,8	4,8	2,9	2,6	32,7	53,5	..	30/26
Budapešť	7,5	4,8	3,4	2,6	45,6	53,7	30/27	32/29
Praha	7,5	5,7	3,6	3,1	47,3	55,3	..	32/28
Varšava	9,4	4,8	2,8	1,2	29,3	25,5	26/24	27/25
Viedeň	6,4	5,9	3,2	3,2	49,3	54,0	28/24	30/28

¹ hrubá miera sobášnosti, t. j. počet sobášov na 1000 obyvateľov v danom roku

² hrubá miera rozvodovosti, t. j. počet rozvodov na 1000 obyvateľov v danom roku

³ počet rozvodov na 100 uzavretých sobášov v danom roku

Predložené čísla potvrdzujú pokles hrubej miery sobášnosti vo všetkých analyzovaných sídlach. V niektorých z nich je tento proces výraznejší (Varšava, Bratislava, Budapešť), v iných menej (Praha, Viedeň). V každom prípade ale odklad sobášov do vyšších vekových kategórií a stúpajúci výskyt mimomanželských zväzkov patria medzi hlavné dôvody poklesu sobášnosti.

Rozvodovosť sa v uvedených stredo európskych metropolách v danom období tiež znížila, pričom jej mimoriadne nízku mieru signalizuje Varšava. Vďaka hodnotám oboch javov je rozvodový index približne zhodný vo všetkých hlavných mestách až na poľské, kde je zreteľne sotva polovičný. V Poľsku má totiž negatívny postoj katolíckej cirkvi voči rozvodom stále významný dosah na správanie sa manželov. Odlišné tradície vstupovania do manželstva prezrádzajú posledné stĺpce tab. 6; v kontexte známych skutočností nie je prekvapením najnižší priemerný vek ženíchov a neviest práve vo Varšave. Tento vek však v každom meste mierne stúpa.

Tabuľka 7 prezentuje rodinný stav obyvateľov nad 15 rokov v súbore konfrontovaných veľkomiest.

Rodinný stav je obvyčajne determinovaný viacerými faktormi spolupôsobiacimi v populácii určitého sídla, napr. vekovou a pohlavnou štruktúrou, intenzitou sobášnosti a rozvodovosti, špecifickou úmrtnosťou, ekonomickou aktivitou žien, všeobecnými ekonomickými pomermi, zvykmi, mierou akceptácie rozvodov spoločnosťou, stupňom religiozity a pod. Populácie Bratislavy a Varšavy sa v tomto zmysle vyznačujú podobnými atribútmi – oba subjekty vykazujú v skupine najvyšší podiel ženatých, resp. vydatých i najnižší podiel rozvedených a slobodných (tu spolu s Prahou) osôb 15 a viacročných. Naopak, zjavné relatívne maximum slobodných a minimum ženatých, resp. vydatých zaznamenáva Viedeň, čo pri nej odzrkadľuje klesajúcu ochotu partnerov žiť v „klasicknej“ rodine. Vo všetkých posudzovaných mestách prevažujú slobodní muži nad ženami

(skorší vstup do manželstva u žien), ako aj rozvedené ženy nad mužmi (frekventovanejšie opätovné sobáše u mužov). Ovdovené osoby sú percentuálne najviac zastúpené v Budapešti, a to predovšetkým ženy – v dôsledku pozoruhodnej lokálnej nadúmrtosti starších mužov.

Tab. 7. Štruktúra populácií charakterizovaných miest podľa rodinného stavu (rok 1990)

Ukazovateľ	Slobodní,-é (%)	Ženatí/Vydaté (%)	Ovdovení,-é (%)	Rozvedení,-é (%)
Mesto				
Bratislava	22,1	62,4	8,0	7,5
Budapešť	22,5	53,8	11,7	12,0
Praha	19,9	59,0	10,7	10,3
Varšava	20,6	62,4	10,2	6,8
Viedeň	27,7	50,7	11,1	10,4

Základné údaje o ekonomickej aktivite populácií hodnotených stredo-európskych metropol zahŕňa tab. 8.

Tab. 8. Ekonomická aktivita obyvateľstva vybraných hlavných miest (rok 1991)

Ukazovateľ	Podiel ekonomicky aktívnych osôb (%)	Podiel osôb ekonomicky neaktívnych (%)			Index ekonomického zaťaženia ¹	Podiel EA žien zo všetkých EA osôb (%)	Miera nezamestnanosti ^{c2} (%)
		dôchodcovia	ženy na MD	závislí			
Mesto							
Bratislava	46,4	17,7	2,8	30,9	115	47,9	5,0
Budapešť ^a	45,5	26,6	1,8	25,0	120	47,4	5,7
Praha	45,3	24,6	2,7	25,9	121	45,8	0,3
Varšava ^b	45,4	20,5	1,8	30,8	120	47,9	3,9
Viedeň	45,6	25,7		24,0	119	45,7	7,3

^a 1990; ^b 1988; ^c 1995; MD – materská dovolenka

¹ počet ekonomicky neaktívnych osôb na 100 ekonomicky aktívnych v danom roku

² podiel nezamestnaných osôb na celkovej disponibilnej pracovnej sile v danom roku

Podiel ekonomicky aktívnych (EA) obyvateľov v meste je podmienený tromi kľúčovými činiteľmi. Sú to veková štruktúra populácie, intenzita ekonomickej aktivity žien v sídle, ale aj dĺžka produktívneho veku v príslušnej krajine. Ako je zrejmé, najväčšiu hodnotu tohto ukazovateľa dosahuje Bratislava. Podiel EA osôb dobre koreluje v každom meste s podielom obyvateľov v produktívnom veku (tab. 3). Ďalej sú predmetné čísla do veľkej miery ovplyvnené rozličným štandardným vekom odchodu do dôchodku, ktorý bol v danom období v Rakúsku a Poľsku 65 rokov pre mužov a 60 rokov pre ženy, zatiaľ čo v Maďarsku, Českej republike a na Slovensku to bolo 60 rokov pre mužov a 55 rokov pre ženy.

Osoby ekonomicky neaktívne tvoria vo všetkých metropolách viac ako polovicu populácie. Ich diferenciacia do viacerých kategórií sa javí interesantnejšia

než analýza celku. Najväčší podiel penzistov sa nachádza v Budapešti; na druhej strane maximum žien na materskej a závislých osôb (najmä detí) je v Bratislave. Tieto fakty odrážajú regresívnu vekovú štruktúru populácie a nižšiu pôrodnosť v hlavnom meste Maďarska, ako aj progresívnu vekovú skladbu a relatívne vysokú natalitu v hlavnom meste Slovenska. (Doplnok do 100 % predstavujú v každom urbánnom subjekte nezamestnané osoby.) Pomer ekonomicky neaktívnych k ekonomicky aktívnym obyvateľom – index ekonomického zaťaženia – je vlastne inverznou hodnotou k podielu EA osôb a slúži len na lepšiu ilustráciu problému.

Podiel ekonomicky aktívnych žien zo súhrnného počtu EA obyvateľov odhaľuje isté odlišnosti medzi skúmanými mestami. Percentuálne je týchto žien najviac v Bratislave a Varšave. Ak by sa k nim prirátali tiež ženy na materskej dovolenke (predtým zväčša zamestnané), podiel EA žien by v Bratislave prekročil dokonca 50 % zo všetkých EA osôb v meste. Je to pomerne prekvapujúce číslo, vyplýva však okrem iného z konzekventnej zamestnaneckej politiky v prospech žien, realizovanej v minulom režime.

Informácie o nezamestnanosti sa vzťahujú na neskoršie obdobie (1995), pretože sú sledované priebežne. Najväčšia miera nezamestnanosti je evidentne vo Viedni, ktorá v tom čase prechádzala čiastočnou hospodárskou recesiou, reštrukturalizáciou mestskej ekonomiky a silným dopytom po pracovných príležitostiach, predovšetkým zo strany imigrantov. Výnimočne nízka miera nezamestnanosti v Prahe korešpondovala s vtedajšou situáciou v hospodárstve a na pracovnom trhu celého štátu; v poslednej dobe však aj táto miera začala dramaticky rásť.

Tabuľka 9 obsahuje údaje o dosiahnutom vzdelaní obyvateľov v porovnávaných hlavných mestách.

Tab. 9. Vzdelanostná úroveň obyvateľstva vybraných metropol strednej Európy (rok 1991)

Ukazovateľ	Osoby so SŠ vzdelaním (%)	Osoby s VŠ vzdelaním (%)	Podiel VŠ vzdelaných v meste zo všetkých VŠ vzdelaných v štáte (%)	Podiel populácie mesta na populácii štátu (%)	Pomer oboch predchádzajúcich ukazovateľov
Mesto					
Bratislava	52,4	21,9	24,2	8,4	2,9
Budapešť ^a	36,9	16,4	37,7	19,4	1,9
Praha	60,2	16,0	27,2	11,8	2,3
Varšava ^b	55,8	19,5	14,1	4,4	3,2
Viedeň	57,0	8,1	32,5	19,7	1,6

^a 1990; ^b 1988

Veľké mestá všeobecne priťahujú vysoko kvalifikovanú pracovnú silu vďaka diverzifikácii a špecializácii ekonomických aktivít a zamestnaní, ktoré sú pre ich riadne fungovanie potrebné. Z tohto dôvodu sa primárne v nich zvyknú koncentrovať osoby s vyššou vzdelanostnou úrovňou. Ako ukazuje tab. 9, maximálny podiel obyvateľov 15-ročných a starších s ukončeným stredoškolským vzdelaním je zo skupiny charakterizovaných sídel v Prahe (vyše 60 %), minimálny

podiel zas v Budapešti (pod 40 %). Pri tomto druhu vzdelania v populácii v celku prevládajú kvantitatívne ženy nad mužmi – najviac vo Varšave (1,3-krát).

Podiel obyvateľov s vysokoškolským vzdelaním je považovaný za signifikantný indikátor perspektív toho-ktorého subjektu v interurbánnej konkurencii. Najväčší relatívny počet VŠ vzdelaných osôb sa vyskytuje v Bratislave (temer 22 %), kým najmenší vo Viedni (8 %). Pri tejto kategórii vzdelania dominujú vo všetkých metropolách muži – s najmarkantnejším rozdielom v Prahe (1,9-krát).

Pre každé mesto súboru je možné takisto stanoviť podiel počtu jeho obyvateľov s VŠ vzdelaním z úhrnného počtu VŠ vzdelaných osôb v príslušnej krajine. Avšak reprezentatívnejším ukazovateľom je pomer tohto podielu a analogicky vzniknutého podielu mesta na počte obyvateľov celého štátu. Takto konštruovaný parameter (posledný stĺpec tabuľky) lepšie vystihuje kumuláciu osôb s najvyššou vzdelanosťou úrovnou v rámci konfrontovaných hlavných miest alebo aj systémov miest jednotlivých krajín. Najväčšiu hodnotu uvedeného indikátora dosahuje Varšava, potom Bratislava; tu sú teda koncentrácie vysokoškolsky vzdelaných skutočne značné.

Zloženie cenzových domácností podľa ich druhu v daných sídlach dokumentuje tab. 10.

Tab. 10. Zloženie domácností piatich stredoeurópskych metropol (rok 1991)

Ukazovateľ	Domácnosti (%)					
	rodinného typu z			nerodinného typu z		
	jednej rodiny	dvoch a viac rodín	spolu	jednej osoby	dvoch a viac osôb	spolu
Mesto						
Bratislava	69,6	1,7	71,3	28,4	0,3	28,7
Budapešť ^a	59,8	1,4	61,2	32,5	6,3	38,8
Praha	64,8	1,6	66,4	33,0	0,6	33,6
Varšava ^b	68,1	3,2	71,3	26,3	2,4	28,7
Viedeň	53,8	0,8	54,6	41,6	3,8	45,4

^a 1990; ^b 1988

Táto tabuľka odкрýva výrazné kontrasty medzi hodnotenými mestami v štruktúre cenzových domácností podľa druhu – rodinných aj nerodinných. Prezentované údaje potvrdzujú identický stav v Bratislave a Varšave čo do maximálneho podielu domácností rodinného typu a minimálneho podielu domácností nerodinného typu. Inými slovami, populácie oboch miest demonštrujú pomerne silnú vôľu zachovávať tradičnú formu realizácie partnerstva, bývania a hospodárenia. Bratislava sa ďalej vyznačuje najväčším relatívnym množstvom domácností zložených len z jednej rodiny, ako aj z úplných rodín. Naopak, význam rodiny je zreteľne menší u obyvateľov Budapešti, ale najmä Viedne, kde podiel nerodinných domácností činí viac ako 45 % zo všetkých cenzových domácností registrovaných v meste (pri takmer 42-percentnom zastúpení jednočlenných domácností). Je to jednoznačný následok zvýšených preferencií mimomanželských zväzkov, resp. individualizmu u miestneho obyvateľstva.

Tabuľka 11 poskytuje informácie o veľkosti cenzových domácností a relevantnom parametri bývania.

Tab. 11. Štruktúra domácností podľa veľkosti a vybavenosť skúmaných miest bytmi (rok 1991)

Ukazovateľ	Podiel domácností podľa počtu ich členov (v %)					Priemerný počet osôb na 1 domácnosť	Priemerný počet osôb na 1 byt/počet bytov na 1000 obyvateľov
	1	2	3	4	5+		
Mesto							
Bratislava	28,4	25,2	19,2	21,4	5,8	2,52	2,74 / 365
Budapešť ^a	32,5	30,1	19,3	13,2	4,8	2,30	2,60 / 384
Praha	33,0	30,3	18,8	14,9	3,0	2,25	2,45 / 408
Varšava ^b	26,3	27,4	22,6	17,9	5,9	2,52	2,77 / 360
Viedeň	41,6	31,2	15,0	8,7	3,5	2,03	1,81 / 554

^a 1990; ^b 1988

Prvá časť tabuľky indikuje percentuálne rozdelenie cenзовých domácností podľa ich veľkosti, teda podľa počtu ich členov. Ako vidno, najpočetnejšie domácnosti (t. j. domácnosti skladajúce sa zo 4 a viacerých osôb) sú charakteristické pre Bratislavu, potom pre Varšavu. Mimoriadne vysoký podiel jednočlených domácností vykazuje Viedeň pri simultánnej nízkej frekvencii veľkých domácností. V dôsledku toho prekračuje priemerná veľkosť cenзовой domácnosti v Bratislave úroveň 2,5 osoby, zatiaľ čo vo Viedni prevyšuje iba o málo hodnotu 2,0. Tento fakt dobre reflektuje sčasti protikladné vlastnosti populácií oboch metropol.

Len na ilustráciu sme do tab. 11 zaradili jeden elementárny ukazovateľ súvisiaci s bývaním, a to vybavenosť urbánnej populácie bytmi. Je vyjadrený ako priemerný počet osôb žijúcich v jednom trvalo obývanom byte (resp. inverzne ako počet takýchto bytov na 1000 obyvateľov mesta). Podľa neho sú najlepšie bytové podmienky z kvantitatívneho hľadiska vo Viedni, kde pripadá 1,81 osoby na 1 byt alebo 554 bytov na 1000 obyvateľov. Na druhej strane najhorší štatus v tomto smere medzi všetkými prezentovanými mestami je vo Varšave a Bratislave. (Rôznorodé a nekompletné štatistické materiály nám zabránili uskutočniť podrobnejšiu komparáciu bytovej situácie predmetných metropol, to však ani nebolo cieľom tejto štúdie.)

KOMPLEXNÁ EVALVÁCIA STREDOEURÓPSKEHO METROPOLITNÉHO SYSTÉMU

Predchádzajúce parciálne výsledky a porovnania je potrebné podrobiť ďalšiemu rozboru a sumarizácii za účelom projekcie komplexnejšieho obrazu populačného potenciálu hlavného mesta Slovenskej republiky a získania signifikantných poznatkov o jeho pozícii v danom urbánnom systéme. Na základe toho možno predložiť nasledovné zistenia:

1. Bratislava je jediným mestom súboru, ktoré manifestuje permanentnú vysokú *rastovú dynamiku*. Počet jej obyvateľov stúpol od r. 1900 päť ráz, pričom k jeho pozoruhodne výraznej akcelerácii došlo v rokoch po druhej svetovej vojne. (V poradí druhom najdynamickejšie rastúcom meste – Varšave – sa zvýšil počet obyvateľov v rovnakom období len o 139 %.) Nedávne ustanovenie Brati-

slavy za hlavné mesto nového štátu na politickej mape sveta a jej polohové, ekonomické, kultúrne a iné predpoklady predurčujú toto mesto na úspešný rozvoj v regióne. Bratislava ešte stále nedosiahla svoj veľkostný prah; mesto sa radí skôr k menším metropolám Európy. Avšak podľa nášho názoru, s ohľadom na zhoršujúce sa parametre populačného pohybu, útlm bytovej výstavby a existujúce priestorové a ekologické bariéry mesta, v dohľadnom čase ani nemožno v Bratislave rátať s prekročením viac-menej psychologického limitu pol milióna obyvateľov, resp. exaktnejšie prahovej hodnoty 10 percent zo súhrnného počtu obyvateľov krajiny.

Čo sa týka Viedne, mesto naznačuje v priebehu uplynulých dvoch dekád mierny populačný rast, v prvom rade vďaka zvýšenej zahraničnej imigrácii. Varšava a Praha sa nachádzajú v zóne stagnácie, kým populácia Budapešti citeľne klesá. Tieto mestá v súčasnosti skôr prechádzajú principiálnymi kvalitatívnymi premenami, vyplývajúcimi z intenzívneho prechodu na nové formy riadenia, financovania, zmeny vlastníckych vzťahov, reštrukturalizácie mestského hospodárstva, kompletizácie infraštruktúry atď.

2. Ak zoberieme do úvahy počet obyvateľov, je *rozloha* Bratislavy v jej administratívnych hraniciach nadmerne veľká. Mesto sa podieľa na celkovej rozlohe štátu až 0,7 %, čo je najviac spomedzi posudzovaných urbánnych subjektov (minimum tvorí Varšava – 0,2 %). Územná veľkosť Bratislavy predstavuje až 70 % rozlohy Budapešti, populácia však iba 24 %. Na rozdiel od väčšiny ostatných metropol Bratislava územne expandovala najmä administratívnym spôsobom v povojnovom období pričleňovaním susedných rurálnych sídel s rozsiahlymi plochami poľnohospodárskej pôdy a lesov. Takto sa vyvinula veľká disproporcía v rozlohe medzi súvislou zástavbou so štandardnými urbánymi funkciami a mestom v oficiálnych katastrálnych hraniciach, a to v pomere 1:2,8, čím sú na teritóriu Bratislavy determinované typické vzorce využitia zeme (Divinský 1998). Hlavne z tohto dôvodu je priemerná hustota zaľudnenia na území slovenskej metropoly extrémne nízka: 1217 osôb na 1 km² oproti temer 4000 vo Viedni, ale aj v porovnaní s druhým minimom v skupine skúmaných miest – 2393 osôb na 1 km² v Prahe (rok 1999). V dôsledku týchto okolností Bratislava pravdepodobne dlho nebude nútená rozširovať svoje hranice a jej priestorový rozvoj by sa mal koncentrovať predovšetkým na zóny a areály riedko obývané, v súlade s environmentálnymi a sociálno-ekonomickými požiadavkami.

3. Bratislava disponuje v rámci konfrontovaných urbánnych celkov najlepšou *vekovou štruktúrou* populácie. Podiel detí činí až 20 % obyvateľov mesta. Navyše je Bratislava jediným sídlom súboru, v ktorom detská zložka dominuje nad stareckou, t. j. mesto má progresívnu vekovú skladbu obyvateľov. Je samozrejmé, že tendencia starnutia populácie sa prejavuje aj tu, je však pomerne menej zreteľná. Obyvateľstvo Bratislavy sa tiež vyznačuje najvyšším podielom osôb v produktívnom veku (64,5 %). Tieto fakty spolu s nízkym podielom dôchodcov a ďalšími pozitívnymi populačnými atribútmi rozhodne umocňujú vyhlídky mesta do budúcnosti, prinajmenej z demografického hľadiska.

Všetky ostatné študované hlavné mestá majú regresívnu vekovú štruktúru obyvateľov s prevažujúcim počtom starých osôb nad počtom detí. „Nožnice“ medzi oboma vekovými komponentmi sa pritom otvárajú čoraz viac na úkor

najmladších obyvateľov miest. Najvyšší podiel osôb vo veku nad 60 rokov udáva Budapešť (takmer 22 %), najmenší podiel detí zase Viedeň (pod 15 %).

4. Veková štruktúra je v podstatnej miery odrazom *prirodzeného a migračného pohybu* obyvateľov. Preto nie je prekvapujúce zistenie, že najväčšiu natalitu v období 1990-1994 medzi analyzovanými stredoeurópskymi metropolami zaznamenáva populácia Bratislavy (spolu s Viedňou, tu vďaka už viackrát spomínanému prílivu mladších migrantov zo zahraničia vo vysoko fertílno veku začiatkom 90. rokov) – skoro 11 ‰. Obzvlášť priaznivá je i nízka úroveň mortality hlavného mesta Slovenska. Z týchto príčin bola donedávna práve Bratislava jediným urbánnym subjektom výberu s prirodzeným prírastkom (avšak od roku 1995 aj v nej badať prirodzený úbytok populácie). Migračný prebytok je v rokoch 1990-94 charakteristický pre všetky uvažované mestá, ale nad 10 ‰ len pre Viedeň. Následkom týchto skutočností je celkový prírastok populácie vo Viedni dokonca vyšší než v Bratislave. V Prahe, Varšave a Budapešti ani kladné migračné saldá nie sú schopné kompenzovať vysoké straty obyvateľstva vznikajúce prirodzeným úbytkom, a tak počet obyvateľov v týchto sídlach v posledných rokoch stagnuje, resp. klesá – najvýraznejšie v maďarskej metropole (asi 5 ‰ každoročne). Od roku 1997 je migračné saldo populácie Bratislavy negatívne.

5. Hodnotili sme aj niektoré indikátory vzťahujúce sa napr. k *štatistike prirodzeného pohybu, rodinnému stavu, domácnostiam*, resp. iným demografickým fenoménom. Ako bolo už ilustrované, sobášnosť sa v Bratislave v rokoch 1980-1994 znížila takmer dvojnásobne, zatiaľ čo rozvodový index stúpol o 2/3. Tak tiež fertilita populácie mesta dramaticky klesla (vyše dvakrát v príslušnom období) a je v súčasnosti druhou najnižšou hneď po Varšave. Tieto parametre patria k najhorším medzi porovnávanými mestami a neexistuje predpoklad, že sa v nasledujúcich rokoch príliš zmenia. Popritom sa v hlavnom meste SR dynamicky zvyšuje mimomanželská natalita, hoci dosiaľ nedosahuje hodnoty obvyklé vo väčšine iných metropol. Pozitívnym znakom však je markantný pokles dojčenskej úmrtnosti – v priebehu 15 rokov až 3,2-krát – na akceptovateľnú európsku úroveň. Všetky tieto trendy možno identifikovať ako blízke populačnému vývoju západnej Európy vo svetle urbánnej demografie či sociológie.

Naopak rodinný stav populácie Bratislavy vykazuje črty bližšie východoeurópskym veľkomestám. Odzrkadľuje sa to najmä v minimálnom podiele ovdovených i rozvedených a v maximálnom podiele ženatých/vydatých. Prirovnávanie údajov o druhu, zložení a veľkosti cenových domácností, resp. rodín dokumentuje veľké diferencie medzi Bratislavou a ostatnými sledovanými mestami (s výnimkou Varšavy). Tak napr. domácnosti zložené z jednej rodiny tvoria až 70 % všetkých domácností mesta, kým vo Viedni je to iba niečo málo nad 50 %. Obdobne aj relatívne množstvo kompletných rodín, priemerná veľkosť cenovej domácnosti a podiel mnohopočetných domácností sú najväčšie práve v metropole Slovenska. Takáto situácia je typická pre (urbánnu) spoločnosť, v ktorej klasická rodina ako elementárna partnerská a (bytovo) hospodáriaca entita hrá stále podstatnú rolu, pranie manželov mať viac potomkov je jasne deklarované i realizované a inklinácia obyvateľstva smerom k individualizmu je pomerne menej rozvinutá.

6. Opäť je to Bratislava, kde je podiel *ekonomicky aktívnych* osôb z celkovej populácie mesta najvyšší, aj keď u tohto ukazovateľa nie sú rozdiely med-

zi jednotlivými mestami tak veľké. Percentuálna hodnota ekonomicky aktívnych evidentne korešponduje s vekovou štruktúrou obyvateľov, t. j. podielom osôb v produktívnom veku, hoci štandardný vek odchodu pracujúcich do dôchodku je v Bratislave nižší než vo Viedni alebo Varšave (približne o 5 rokov). Okrem toho u ľudí v produktívnom veku prevládajú v Bratislave nižšie vekové kategórie, čo je nesporne výhodou. Stupeň ekonomickej aktivity obyvateľstva hlavného mesta SR je podmienený aj zamestnanosťou žien, ktorá je tu zo všetkých selektovaných metropol najväčšia (spolu s Varšavou). Je to medziiným dôsledok cielenej a efektívnej zamestnaneckej politiky pre ženy implementovanej v minulosti.

Pri analýze ekonomickej aktivity urbánnej populácie je veľmi dôležitá sektorová a odvetvová skladba ekonomicky aktívnych osôb. Pracovné sily Bratislavy sú čo do štruktúry heterogénne a v zásade pripravené pre terajšie ekonomické potreby. Ešte pred druhou svetovou vojnou bolo mesto významným administratívnym, politickým, hospodárskym, kultúrnym, sociálnym a vzdelanostným centrom územia dnešnej Slovenskej republiky; po roku 1948 však bolo radikálne a masívne industrializované na úkor rozvoja ostatných odvetví. Napriek tomu si Bratislava zachovala istú diverzifikáciu svojej pracovnej sily, a tak na týchto tradíciách, ako aj na postulátoch súčasnosti založila intenzifikáciu terciárneho a kvartérneho sektoru.

7. Jedným z rozhodujúcich faktorov, kardinálne ovplyvňujúcich perspektívy mesta v rámci interurbánnej konkurencie, je *vzdelanostná úroveň* jeho obyvateľov. Podľa našich zistení sa Bratislava nachádza na prvom mieste spomedzi všetkých skúmaných stredoeurópskych metropol v počte osôb s ukončeným vysokoškolským vzdelaním v populácii mesta (presnejšie z úhrnu osôb 15 a viacročných). Tento podiel činí takmer 22 %. Bratislava tým naozaj pozoruhodne predstihuje iné hlavné mestá (napr. Varšava na druhom mieste registruje 19,5 %, Viedeň na mieste poslednom len 8,1 % VŠ vzdelaných). I keď tieto čísla nevypovedajú o forme a kvalite vzdelávacieho procesu, sú všeobecne považované za mimoriadne významný atribút pracovného i širšie populačného potenciálu mesta. Bratislava indikuje aj veľkú relatívnu koncentráciu VŠ vzdelaných osôb (vypočítanú pomocou metódy uvedenej v tab. 9), čo naznačuje vysoko relevantnú úlohu mesta v tomto druhu vzdelania pre celú krajinu.

TYPOLÓGIA POPULÁCIÍ ŠTUDOVANÝCH METROPOL

Päť vybraných metropol strednej Európy (Bratislava, Budapešť, Praha, Varšava a Viedeň) demonštruje mnoho podobných vlastností svojich populácií. Prirodzene tieto urbánne subjekty sa tiež v mnohých populačných aspektoch odlišujú, často výrazne. V nasledujúcej pasáži textu sme sa pokúsili načrtnúť typológiu komparovaných miest, a to podľa miery similarít v ich populačných profiloch na jednej strane, resp. kontrastov na strane druhej, pričom si plne uvedomujeme čiastočne polemický ráz takejto diferenciacie.

Ako teoreticko-metodologická inšpirácia pre uskutočnenie urbánnej typológie na báze populačných charakteristík môžu slúžiť viaceré prístupy, resp. metódy. V našom prípade sme si zvolili metódu kombinácie populačných komponentov prezentovanú napr. v demografickom porovnaní Budapešti, Prahy a Varšavy (Voivodship Statistical Office 1993), v prácach autorov ako Friedrichs

(1988), Dangschat (1993), Vandermotten a Vermoesen (1995), Manninen (1995), Divinský (1998), Vandermotten et al. (1999), príp. čiastočne v Atlase európskej populácie (Decroly a Vanlaer 1991), či v dielach Brunet (1989), Cattan et al. (1994), N.U.R.E.C. (1994), Paschos (1996), Urban Audit (2000) a ďalších. Uvedená metóda je založená na identifikácii a analýze hlavných skupín (komponentov) populačných ukazovateľov. Týmto skupinami sú obvykle: 1. rastové populačné parametre (stredno- a dlhodobá dynamika), základné indikátory populačného pohybu, ako aj veková štruktúra obyvateľstva; 2. základné parametre ekonomickej aktivity, vzdelanostná úroveň obyvateľstva; 3. štruktúra populácie podľa rodinného stavu, sobášnosť a rozvodovosť, parametre viažúce sa k rodinám a domácnostiam; 4. ďalšie populačné charakteristiky (napr. úroveň a vývoj plodnosti, dojčenskej úmrtnosti, mimomanželskej pôrodnosti, potratovosti a pod.); 5. indikátory bývania a pod. U skúmaných urbánnych subjektov sa sleduje intenzita jednotlivých parametrov v rámci danej skupiny, vedúca k diferenciácii do niekoľkých úrovní (napr. vysoká, stredná, nízka intenzita). Kombináciou, resp. „naložením“ všetkých skupín charakteristík je potom možné populácie selektovaných miest zaradiť do určitých typov.

Týmto spôsobom vznikli tri typy sídel, dostatočne navzájom kvalitatívne diferencované. Sú to: Bratislava s Varšavou, Budapešť s Prahou a Viedeň.

I. Bratislava a Varšava. Tieto mestá prináležia k životaschopným urbánnym organizmom kontinentu, pomerne rýchlo expandujúcim, transformujúcim svoju priestorovú štruktúru, vzhľad, funkcie a posilňujúcim svoju domácu i zahraničnú pozíciu. Ich populácie sú vekovo najmladšie, najvzdelanejšie, manifestujú pevné postavenie rodiny v spoločnosti, sú najmenej blízke populáciám miest západnej Európy. Obe metropoly sa vyznačujú maximálnou rastovou dynamikou počas uplynulých 30 rokov, resp. v prípade Bratislavy prakticky už od konca druhej svetovej vojny. Disponujú najprogresívnejšou vekovou štruktúrou obyvateľstva (obzvlášť najväčším podielom detí) a najnižšou úmrtnosťou. Ich migračné prírastky sú však nižšie, dokonca v ostatnom období negatívne, okrem iného aj pre nedostatok bytov, resp. útlm bytovej výstavby, majúci za následok najhoršiu bytovú situáciu zo všetkých prezentovaných sídel. Bratislava aj Varšava čelia trendu extrémneho poklesu plodnosti a sobášnosti, avšak podiel ženatých/vydatých osôb je v nich stále najvyšší a rozvedených osôb najnižší medzi danými metropolami (spolu s percentuálnym množstvom detí narodených mimo manželstva). Z tohto dôvodu nie je prekvapujúce, že podiel rodinných domácností, priemerná veľkosť rodiny či výskyt mnohopočetných domácností dosahujú svoje maximá práve tu. Čo sa týka ekonomického profilu populácie, slovenské a poľské hlavné mesto signalizujú najvyššie podiely závislých osôb (predovšetkým detí), ale najmä ekonomicky aktívnych žien v EA populácii. A napokon obe mestá značne profitujú z vysoko vzdelaného obyvateľstva v celoeurópskom kontexte, ako aj z miestne vysokej kumulácie týchto osôb v národnom rámci.

II. Budapešť a Praha. Tieto stredoeurópske metropoly reprezentujú mestá, ktoré zďa už prešli fázou najintenzívnejšieho vývoja. Dokonca v minulosti (osobitne medzi rokmi 1850 a 1950) z istých hľadísk zohrávali v sídelných systémoch svojich krajín významnejšiu úlohu než dnes. Po druhej svetovej vojne boli citeľne postihnuté socialistickou industrializáciou a nadmerným, hoci formálnym favorizovaním „modrých golierikov“ (robotníckej triedy), čo malo zá-

važné dôsledky na priestorovú štruktúru oboch miest, a hlavne na ich obyvateľstvo. Súčasná populácia Budapešti a Prahy sú pomerne prestarnuté, vykazujúce vysoké hodnoty prirodzeného úbytku. To vyúsťuje do zastavenia rastu počtu obyvateľov – obe metropoly zaznamenávajú v posledných dekádach stagnačné (Praha) až depopulačné (Budapešť) tendencie. U viacerých populačných znakov Budapešti i Prahy sme svedkami fenoménov a procesov symptomatických skôr pre západoeurópske mestá. Sú to napr. rapídne sa zhoršujúca veková štruktúra (najväčší podiel obyvateľov v postproduktívnom veku), klesajúca fertilita, vysoká mortalita, dramatický vzostup mimomanželskej pôrodnosti, najvyšší podiel rozvedených (v Budapešti aj ovdovených) osôb a tiež najvyšší index ekonomického zaťaženia spomedzi selektovaných urbánnych subjektov. Ostatné základné populačné parametre sú zhruba na strednej úrovni, napr. podiel ženatých, resp. vydatých osôb, domácností rodinného typu, ekonomicky aktívnych žien, osôb s ukončeným VŠ vzdelaním, priemerná veľkosť domácnosti, počet trvalo obývaných bytov na tisíc obyvateľov a i.

III. Viedeň. Posledné mesto zo súboru analyzovaných metropol vytvára samostatnú kategóriu. Kedysi ako hlavné mesto rozľahlej ríše patrilo k popredným veľkomestám Európy, ale neskôr stratilo svoju váhu, veľkosť a vplyv a až do 80. rokov 20. storočia počet jeho obyvateľov klesal. Nedávne zmeny na mape sveta však napomáhajú Viedni získavať nové stimuly politické, ekonomické i demografické – mesto sa stáva vyhľadávaným východiskom do krajín strednej a východnej Európy a stále atraktívnejším cieľom zahraničných imigrantov. Tieto výkyvy urbánnej relevancie sú reflektované aj v dlhodobej rastovej dynamike a v niektorých populačných atribútoch rakúskej metropol. Hlavnú rolu pri zvyšovaní stavu obyvateľov mesta má práve migrácia, takže v sledovanom období tu ako v jedinom hlavnom meste skupiny presiahol priemerný ročný celkový prírastok hranicu 10 ‰. Popritom možno identifikovať ďalšie charakteristické črty populácie Viedne: najnižšia doždenská úmrtnosť, najvyšší podiel slobodných osôb a najnižší podiel ženatých, resp. vydatých, relatívne maximum nerodinných domácností, minimálna priemerná veľkosť cenzonej domácnosti. Viedeň sa tiež vyznačuje pretrvávajúcou najväčšou mierou nezamestnanosti (asociácia okrem iného s najmenšou ekonomickou aktivitou žien), a najmä najnižším podielom osôb s VŠ vzdelaním (!). Naopak, bytová situácia je v tomto meste zďaleka najlepšia. Napokon sa Viedeň markantne líši od ostatných skúmaných metropol predovšetkým svojou kontinuálnou existenciou, resp. riadením a plánovaním v trhových podmienkach, jasne rozvinutou a funkčnou centrálnou zónou mesta (C.B.D.), pragmatickým využitím zeme, najvyššou hustotou zaľudnenia a maximálnou dominanciou v urbánnom systéme krajiny.

Z prezentovanej typológie porovnávaných stredoeurópskych metropol je evidentné, že rozdiely medzi jednotlivými urbánnymi typmi sú dosť zreteľné, čo nás oprávňuje k záveru, že táto diferenciacia je logicky a meritórne správna. Uvedomujeme si však, že stupeň presnosti akejkoľvek urbánnej typológie závisí aj na počte a povahe použitých indikátorov.

ZÁVER

Ako sme v predloženej štúdií demonštrovali, komparácie miest môžu predstavovať významný nástroj realizácie interurbánneho výskumu. Po selekcii

piatich stredoeurópskych metropol (t. j. Bratislavy, Budapešti, Prahy, Varšavy a Viedne) sme sa pokúsili zistiť a analyzovať postavenie hlavného mesta Slovenskej republiky v tejto skupine. Prostredníctvom súboru rozmanitých, predovšetkým demografických ukazovateľov sme sa sústredili na evalváciu miesta a úlohy Bratislavy v metropolitnom systéme vymedzeného regiónu, najmä z populačného hľadiska.

Podarilo sa nám dokázať, že aj keď je Bratislava veľkostne a významom z posudzovaných miest najmenšia, vyznačuje sa najväčšou dynamikou v mnohých indikátoroch. Za zmienku obzvlášť stojí prekvapujúco veľký rast populácie mesta – osobitne v druhej polovici 20. storočia, najprogresívnejšia veková skladba obyvateľstva, najnižšia mortalita, kladné hodnoty prirodzeného prírastku v sledovanom období, najvyšší podiel ženatých, resp. vydatých osôb, najviac rodinných domácností, či v priemere najpočetnejšie domácnosti. V populácii Bratislavy sa dosiaľ najmenej z porovnávaných urbánnych subjektov prejavovali tendencie k individualizmu. K najväčším pozitívam populačného potenciálu mesta však prináleží najvyššia ekonomická aktivita žien, kvalifikovaná a diverzifikovaná pracovná sila, a hlavne mimoriadne veľký podiel vysokoškolsky vzdelaných osôb spolu so spomenutou priaznivou vekovou štruktúrou. To všetko vytvára predpoklady, z ktorých môže metropola Slovenska pri aktivizácii aj iných činiteľov v nasledujúcich rokoch vychádzať a značne profitovať.

Snažili sme sa tiež v krátkosti definovať nedostatky Bratislavy. Sú to v prvom rade v dôsledku prevažne umelej expanzie nadmerná rozloha oficiálneho územia mesta (teda mesta v administratívnych hraniciach), obsahujúceho množstvo neurbánnych areálov, citeľne znižujúcich priemernú hustotu zaľudnenia a negatívne modifikujúcich urbánny kolorit Bratislavy, potom dramatický pokles plodnosti, stále vysoká umelá potratovosť, nevyhovujúce bytové pomery, viaceré závažné environmentálne problémy. Tieto fakty by mali byť bezpodmienečne zohľadnené pri formulovaní stratégie budúceho rozvoja sídla.

Podľa nášho názoru je ďalším nezanedbateľným príspevkom tejto práce komparácia populácií skúmaných miest, patriaca k prvým pokusom v slovenskej odbornej literatúre vôbec a uskutočnená na jednotnej metodologickej báze. Umožnila nám určiť všeobecné črty jednotlivých hlavných miest, resp. ich similarity na jednej strane, na strane druhej odkryť špecifické atribúty metropol, resp. ich rozdielnosti. Takáto konfrontácia napomáha rozšíriť vedomosti o príslušných urbánnych subjektoch, identifikujúc ich pozitíva i negatíva pomocou hodnotenia populačného potenciálu a charakterizovania fundamentálnych populačných trendov. Výsledkom môže byť okrem iného vyššie prezentovaná typológia selektovaných stredoeurópskych miest. Tu sme stanovili tri typy miest s evidentne odlišnými populačnými znakmi (Bratislava a Varšava, Budapešť a Praha, Viedeň). Pre exaktniejšiu typológiu uvedených veľkomiest však stále absentuje detailný rozbor ich vzájomných vzťahov a závislostí, ako aj pozícií v kontexte urbánneho systému celej Európy. Na úplný záver možno vyjadriť presvedčenie, že urbánne porovnania sú dôležité aj pre iné aspekty života miest – napr. ich racionálne fungovanie, riadenie a plánovanie – a budú sa v urbánnych štúdiách používať čoraz častejšie.

LITERATÚRA

- BRUNET, R. ET AL. (1989). *Les villes Européennes: rapport pour le DATAR*. Montpellier (Groupement d'Intérêt Reclus).
- CATTAN, N., PUMAIN, D., ROZENBLAT, C., SAINT-JULIEN, T. (1994). *Le système des villes européennes*. Paris (Economica).
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD ET MINISTERSTVO VNITRA ČR (1994). *Statistický lexikon obcí České republiky 1992*. Praha (SEVT).
- DANGSCHAT, J. (1993). Berlin and the German systems of cities, *Urban Studies*, 30, 1025-1051.
- DECROLY, J., VANLAER, J. (1991). *Atlas de la population européenne*. Bruxelles (Editions de l'Université de Bruxelles).
- DIVINSKÝ, B. (1998). *The modern urban cartography of the present Bratislava city*. Final report to a grant within the Research Support Scheme, Central European University et Open Society Institute, Praha.
- EUROSTAT ET N.U.R.E.C. (1994). *Atlas of agglomerations in the European Union*. Duisburg (EUROSTAT).
- FRIEDRICH, J. (1988). Large cities in Eastern Europe. In DOGAN, M., KASARDA, J., eds. *The metropolis era, 1: A world of giant cities*. London (Sage), pp. 128-154.
- GŁÓWNY URZĄD STATYSTYCZNY (1996). *Rocznik statystyczny demografii - Statistical Yearbook of Demography 1996*. Warszawa (GUS).
- HUNGARIAN CENTRAL STATISTICAL OFFICE (1993). *1990 Population census, summary data*. Budapest (KSH).
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (1996). *Területi statisztikai évkönyv - Regional statistical yearbook 1995*. Budapest (KSH).
- KRAJSKÁ SPRÁVA ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SR (2000). *Štatistická ročenka hlavného mesta SR Bratislavy 2000*. Bratislava (KS ŠÚ SR).
- MAGISTRAT DER STADT WIEN (1989). *Statistisches Jahrbuch der Stadt Wien 1988*. Wien (MSW).
- MANNINEN, A. (1995). Comparable statistics on major Scandinavian cities and their regions. In *Report on comparative studies and statistics of European cities*, N.U.R.E.C., Working Paper, 3, Duisburg (N.U.R.E.C. et EUROPOLIS), pp. 23-51.
- MAGISTRAT DER STADT WIEN (1996). *Volkszählung vom 15. Mai 1991: Ergebnisse für Wien nach Gemeindebezirken, Zählbezirken und Zählgebieten*. Wien (MSW).
- MESTSKÁ SPRÁVA SLOVENSKEHO ŠTATISTICKÉHO ÚRADU (1992). *Bratislava - hlavné mesto SR, Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991*. Bratislava (MS SŠÚ).
- MESTSKÁ SPRÁVA ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SR (1996). *Štatistická ročenka hlavného mesta Bratislava 1996*. Bratislava (MS ŠÚ SR).
- MESTSKÁ SPRÁVA ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SR (1992). *Štatistická ročenka o hlavnom meste SR Bratislave 1992*. Bratislava (MS ŠÚ SR).
- MESTSKÁ SPRÁVA ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SR V HL. M. SR BRATISLAVE (1994). *Bratislava - Budapešť - Praha - Varšava, Porovnanie výsledkov cenových zisťovaní - Obyvateľstvo*. Bratislava (MS ŠÚ SR).
- MESTSKÁ SPRÁVA ŠTATISTICKÉHO ÚRADU SR V HL. M. SR BRATISLAVE (1997). *Populačné trendy vo vybraných hlavných mestách strednej Európy - Population Trends in the Capitals of East-Central Europe*. Bratislava (MS ŠÚ SR).
- MĚSTSKÁ SPRÁVA ČESKÉHO STATISTICKÉHO ÚŘADU ET MĚSTSKÁ SPRÁVA SLOVENSKEHO ŠTATISTICKÉHO ÚRADU (1991). *Praha - Bratislava 1985-1991*. Praha et Bratislava (MS ČSÚ et MS SŠÚ).
- MĚSTSKÁ SPRÁVA ČESKÉHO STATISTICKÉHO ÚŘADU V HL. M. PRAZE (1990). *Velká města Československa - Statistický přehled*. Praha (MS ČSÚ).
- MĚSTSKÁ STATISTICKÁ SPRÁVA V HL. M. PRAZE (1993). *Sčítání ľudu, domů a bytů 1991 - Hlavní město Praha*. Praha (MSS).

- OFFICE FOR OFFICIAL PUBLICATIONS OF THE EUROPEAN COMMUNITIES (2000). *The Urban Audit, 1 - towards the benchmarking of quality of life in 58 European cities. The yearbook: overview and comparative section*. Luxembourg (OOPEC).
- ÖSTERREICHISCHES STATISTISCHES ZENTRALAMT (1995). *Statistisches Jahrbuch für die Republik Österreich 1995*. Wien (ÖStZ).
- PASCHOS, A. (1996). City SWOT – strengths, weaknesses, opportunities and threats of the world's large cities. In *Report on integrated large city projects*, N.U.R.E.C. Working Paper, 4. Duisburg (N.U.R.E.C. et EUROPOLIS), pp. 35-69.
- STATISTISCHES AMT DER STADT WIEN (1996). *Wien in Zählen*. Wien (StAW).
- STATISTISCHES LANDESAMT BERLIN (1996). *Bevölkerungsvorgänge in der Ostmitteleuropäischen Hauptstädten - Population trends in the capitals of East-Central Europe*. Berlin (STALA).
- UNITED NATIONS (1995). *Compendium of human settlements statistics 1995*. New York (UN).
- VANDERMOTTEN ET AL. (1999). *Villes d'Europe - Cartographie comparative*. Bruxelles (Crédit Communal).
- VANDERMOTTEN, C., VERMOESEN, F. (1995). Structures sociales comparées de l'espace de trois villes européennes: Paris, Bruxelles, Amsterdam. *Espace-Populations-Sociétés*, 3, 395-404.
- VOIVODSHIP STATISTICAL OFFICE IN WARSAW (1993). *Budapest, Prague, Warsaw - demography*. Warsaw (WUS).

Boris Divinský

POSITION OF BRATISLAVA WITHIN THE CENTRAL EUROPEAN METROPOLITAN SYSTEM FROM THE POPULATION VIEWPOINT

In the very last years, the prime city of the Slovak Republic – Bratislava – has been beginning to play an increasing role in the urban structures of Europe. Bratislava became the capital of a newly created State in the space of Central Europe completing its domestic metropolitan functions and establishing international ones; the city has been included in the European system of the metropolises. As a consequence of this fact, Bratislava faces (or will face in the near future) many spatial, institutional, demographic, social, economic, ecological and other exigencies. In addition, the competitive tension among the metropolises and large cities of the continent will not be eased but its dynamics will rather grow due to the globalisation of economy and trade, the collapse of political and administrative restraints, the building up of migratory pressures etc. etc. Any metropolis has therefore to be prepared for that and to have a well-elaborated strategy of further development in all regions of urban activities.

The presented study deals with the place, importance and potential of the city of Bratislava in a group of capitals in Europe. Having selected the five Central European metropolises, i.e. Budapest, Prague, Vienna, Warsaw and Bratislava, we endeavour to ascertain and evaluate the position of the Slovak capital in this metropolitan system. Emphasis of the study is primarily laid on evaluating the cities from some population aspects. We try to define population properties, mechanisms and factors congruent in Bratislava with the other capitals and, on the other side, to accentuate where the individuality, strength and future of this city reside. All this is made by means of a set of miscellaneous socio-demographic, geographic and a few housing indicators.

We succeeded to prove that although being the least and of inferior significance out of all chosen cities, Bratislava is marked by the highest dynamics in many indicators. It

is worth mentioning, for example, its most intensive population growth in this century, most progressive age structure, lowest mortality, natural increase in the given period only here, highest share of the married, largest percentage of family households, and most numerous households. It is evident that so far the trends in the population of Bratislava towards occidentalism, individualism and singularisation have relatively been weakly pronounced. Perhaps the high economic activity of women, the qualified and diversified labour force and, especially, the maximum share of adult persons with completed university education (together with the favourable age structure) belong to the greatest merits within of the city's population profile. This is the background from which Bratislava could considerably profit in the years to come.

We also identified some city's shortcomings. They are, above all, the artificially enlarged administrative area with a lot of non-urban surfaces much diminishing the population density and impairing the urban character of Bratislava, then a dramatic decline in fertility, still high induced abortion rate, worst housing situation, grave ecological problems. These factors should decidedly be taken into account when preparing a strategy for the next development of the city.

Finally, a certain typology of the concerned metropolises is outlined here too. This undoubtedly pertains to the first attempts made on a common basis from the population viewpoint. The comparison of population similarities among all capitals on the one hand, as well as of their distinctions or specific attributes on the other hand enables us to differentiate the cities into 3 types with apparently unlike population signs (Vienna, Budapest and Prague, Bratislava and Warsaw respectively). However, a detailed investigation of interrelations, interdependences and positions in the European urban system is still absent to determine a better typology of these cities. In conclusion we share an opinion that urban comparisons like this are relevant also for other aspects of urban life and will gradually become more frequent in urban studies.

Translated by the author